

El Regne de Sardenya i els feus d'Oliva durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648)*

GIOVANNI MURGIA

Un dels moments més significatius de la història de Sardenya a l'Edat Moderna coincideix indiscutiblement amb l'exaltant, però alhora trasbalsadora, participació de la noblesa i dels soldats d'infanteria sards en la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), al costat dels exèrcits espanyols.

A la primavera del 1626 aplegava a Càller, enviat pel rei Felip IV, don Lluís Blasco, membre del Consell d'Aragó, a fi de demanar al Parlament sard una contribució efectiva a la política de la *Unión de Armas* mantinguda pel comte-duc d'Olivares. Una política que mirava de mobilitzar els recursos humans i financers de tots els regnes de la monarquia en pro de l'esforç bèl·lic per a la reafirmació de l'hegemonia espanyola a Europa.

El projecte polític d'Olivares, de fet, estava estrictament dirigit cap a les urgències de la política exterior espanyola, a causa de les quals era indispensable constituir una mena d'exèrcit nacional. De passada, es buscava també transformar l'Imperi des d'una no gens orgànica coalició de regnes —molt diferents pel que fa a la cultura, les institucions i l'economia— en un únic cos polític alimentat per valors comuns que, entre d'altres coses, preveia una mobilització militar proporcionada.

L'adhesió dels estaments sards a la política de la *Unión de Armas*, es traduí bàsicament en l'oferta, durant un quinquenni, de 80.000 escuts que es farien servir per a armar dos *tercios* de 1.200 homes cadascun. Això va significar per a l'illa un endeutament econòmic i una despesa de recursos humans superior a les seues capacitats contributives reals. De fet, amb aqueixa quantitat de diners, només es pogué armar i equipar un dels *tercios*.

Entre 1628 i 1650, segons estimacions prou significatives, van partir de l'illa entre deu mil i dotze mil soldats. Un nombre molt elevat, equivalent a gairebé el 4-5% de la població censada l'any 1624 amb motiu de la celebració de les Corts Generals del Regne, presidides pel virrei Vivas, i que oscil·lava entre dos-cents mil i dos-cents vint mil habitants. Tanmateix, i més enllà de la fiabilitat d'aquesta dada demogràfica —a la qual atribuïm un valor purament indicatiu— és indubtable que Sardenya, a causa de la participació en les guerres al costat d'Espanya, féu cara a un esforç financer i de recursos humans massa alt.

* Ponència presentada en les II Jornades Internacionals sobre la Història dels Centelles i el Comtat d'Oliva, el 17 d'abril de 1999. Traducció de Raül Hernández.

El pes del sistema de reclutament, en el qual participà activament la classe baronial, recaigué gairebé de manera exclusiva sobre la població camperola, ja que aquesta es trobava directament sotmesa a la jurisdicció de l'estament militar, format primordialment per nobles titulars de feus. Els camps hagueren de patir, per tant, la sagnia dels individus més joves i robusts, d'edats compreses entre 16 i 50 anys; cosa que portà a l'empobriment progressiu de la disponibilitat de mà d'obra agrícola. Tot plegat produirà, a la llarga, efectes deleteris sobre una economia ja feble i precària per ella mateixa, que es basa en una cerealicultura extensiva engabiada en el sistema de la rotació anual de les terres destinades a conreus i pastures, i en un pasturatge feréstec i transhumant. Una economia, en resum, incapaç d'afrontar emergències duradores, com ara la participació en una guerra cara i llunyana, ja que estava dotada d'escassa capacitat de recuperació.

D'altra banda, aquest era el cost que l'illa havia de pagar per l'adhesió de les classes privilegiades a la política de la *Unión de Armas* mantinguda per Olivares. Durant la quarta dècada del segle XVII, mentres Espanya va consumint els darrers recursos humans i monetaris en la guerra, la situació econòmica i social de Sardenya presenta un aspecte dramàtic. A l'estiu de 1641, per exemple, els Estaments enviaren al rei Felip IV un memorial per a desaconsellar-li que convocàs les Corts amb l'objectiu de discutir el nou *donativo*, i per a protestar contra el reclutament i l'embarcament forçat de més de 1.300 camperols a bord d'una *armada* de 30 naus provinent de Nàpols amb destinació a Barcelona. En aquest document es descriuen de manera força gràfica els efectes desastrosos de la guerra, l'estat d'abandó dels camps, l'asfíxia dels intercanvis comercials i la pobresa general en què ha acabat trobant-se l'illa com a conseqüència de la llarga guerra. Perquè, si bé és cert que els camps ploren, no riuen pas les ciutats: estretament lligades a aquells, es ressenten també dels efectes negatius. Tot i que de manera menys dramàtica, cal dir-ho, gràcies als privilegis de l'*insierro* del blat necessari per a l'alimentació de la població urbana.

A més, l'enfonsament de la producció de cereals, a causa de les males anyades que havien vingut succeint-se durant diversos anys, la circulació d'una moneda de vellón mancada de valor, i la presència en aigües sardes dels pirates barbarescos, havien donat un dur colp als intercanvis comercials entre l'illa, les Balears, Catalunya i França, els quals es desenvolupaven preferentment dins l'anomenada *ruta de las islas*. D'altra banda, l'estat ruïnós de les infraestructures viàries, que no permetien durant la major part de l'any el pas dels carros carregats de blat i d'altres mercaderies, dificultava tant el comerç interior com el portuari. I tampoc els comerciants *de ultra marina* no trobaven incentius per a freqüentar els ports sards, per culpa de la intrincada normativa burocràtica que regulava el comerç, la qual feia que es necessitaren períodes llarguíssims per tal de carregar una nau, fins i tot *de ultra tres mes*.

Retrat de Felip IV. Palau de la Generalitat Valenciana.

Enmig d'aquest panorama, uns altres dos components importants de l'economia de l'illa, com ara la pesca amb almadrava i la captura de corall, patien contratemps capaços de posar en crisi la pròspera producció i la comercialització cap als mercats tradicionals de Catalunya, França, Ligúria i Toscana. Les almadraves de Porto Scuso i de Porto Paglia, que eren les més importants de l'illa per la quantitat de tonyines capturades anualment, havien estat greument danyades amb la incursió dels corsaris moros en 1636 i 1638. La vigilància del litoral, mancat de torres de guaita i d'una guàrdia fixa *para evitar invasiones de enemigos*, era precària. Les almadraves, per tant, no aconseguien reprendre el nivell de productivitat precedent i, sense el necessari manteniment constant, només asseguraven una producció limitada.

Igualment, els vivers de *Mare Pontis*, als estanys de la ciutat d'Oristano, tampoc no explotaven al cent per cent la seua capacitat productiva a causa de la inseguretat de la costa. Cal afegir, a més, que a conseqüència del saqueig francès de la ciutat, el 1637, les infraestructures dels vivers havien patit danys importants i encara no havien estat reparades.

Però les que més es ressentiren de la crisi comercial foren les ciutats de Bosa i de l'Alguer, places fortes del regne, l'economia de les quals depenia gairebé exclusivament de l'explotació dels rics bancs de corall d'aquelles costes. La presència massiva de nombrosos negociants i comerciants francesos, catalans, genovesos i napolitans, als quals s'afegia una nodrida representació local, havia fet de l'Alguer la capital del corall a la Mediterrània occidental durant el segle XVI. Però al llarg de la Guerra dels Trenta Anys, amb el desplaçament del teatre de la guerra envers l'Europa continental i el consegüent abandonó militar, per part d'Espanya, de l'àrea mediterrània, Sardenya acabà trobant-se del tot indefensa i exposada als atacs i incursions corsàries i enemigues. De més, era incapaç, perquè li mancaven els recursos, d'involucrar-se en la reparació i manteniment de les defenses terrestres i marítimes, un procés que demanava massa temps i diners.

Un altre document de l'època, les actes de les Corts presidides pel virrei Fabrizio Doria, duc d'Avellano, dibuixa també un panorama desolador: les defenses en ruïna, els camins i els ponts impracticables, l'economia a l'extrem més baix. I tot es devia, segons es remarcava, *a los accidentes* de la guerra.

Davant d'aquesta situació de crisi profunda i d'estancament econòmic, la classe mercantil ciutadana sembla que vol reaccionar amb força, i proposa a la corona espanyola un grapat de demandes per al relleu de les activitats comercials. Unes demandes que preveïen la supressió d'aranzels, l'habilitació dels diversos ports de l'illa per a l'exportació de mercaderies, fins i tot del blat —una exportació subjecta a fortes restriccions— i la institució de ports francs. La majoria de les propostes presentades, però, foren dràsticament rebutjades i liquidades amb l'argument que, si es concedien, causarien importants pèrdues a les duanes reials, i també a les altres ciutats portuàries pel que feia a la competència comercial. En realitat —una vegada més— les exigències d'un règim de vincles feudals, amb reglamentacions estrictes sobre les activitats econòmiques i productives de l'illa, s'imposava a les iniciatives més innovadores i dinàmiques presentades per la classe comercial i empresarial local. El govern espanyol, en efecte, bloqueja les oportunitats de desenvolupament de l'illa, i es mostra incapaç i poc sensible envers les tendències de la política econòmica que miren de promoure les manufactures i el comerç.

Aquesta és la realitat urbana, però el panorama del camp —pres en conjunt— no resulta millor, certament, ja que ha estat el camp qui ha hagut de sostenir la major part del pes de la guerra. I no és casualitat que, sobretot a les zones més interiors de l'illa, el descontentament social esclate en manifestacions delictives i criminals.

Als feus d'Oliva, constituïts per les encontrades del Màrguine, del Montagut, d'Anglona i de la vila d'Ósilo, s'hi registra una recrudescència del fenomen del bandolerisme, que mostra arrels tant socials com polítiques, atès que es presenta sovint com una clara oposició al sistema de poder instaurat per la corona espanyola. Aquestes mateixes poblacions, per exemple, denuncien, al llarg de les corts de 1642 i 1643, la duresa i la disparitat en l'aplicació dels tributs, els abusos en l'administració de justícia i la prepotència dels oficials reials i feudals. Igualment s'hi denuncien les maneres arrogants i prepotents dels *familiars* encarregats de cobrar el tribut per a la Santa Croada; així com dels que depenien del Tribunal de la Inquisició. Aquests darrers gaudien d'immunitat, d'exempcions, franquícies i salvaguardes personals que els asseguraven privilegis notables, entre els quals hi havia el de no sotmetre's al control dels oficials justícia locals.

Les poblacions dels feus d'Oliva es lamenten també per la càrrega econòmica que han de suportar, i per les molèsties patides quan s'hi traslladen els cossos d'infanteria i cavalleria. Aquests hi van sovint bé per exercir tasques de patrulla i control del territori, bé per restablir l'ordre públic, i les despeses d'allotjament i avituallament de la tropa recauen sobre els civils. D'altra banda, la presència militar constant es justificava amb el fet que en aquelles terres es cometien nombrosos delictes i homicidis, dels quals no es lliuraven ni tan sols els representants del govern, i menys encara els encarregats de cobrar els diferents impostos.

Un altre fenomen criminal era el contraban, sobretot el del bestiar exportat clandestinament a través de diversos punts costaners de l'Anglona i de la Gallura. Un bestiar que sovint era objecte d'assalts i robatoris. El contraban, sostingut i alimentat per la connivència dels funcionaris feudals, del clergat i dels notables de les viles, és tolerat sovint pels guaites encarregats de la vigilància costanera. L'activitat contrabandística arrelava en profundes motivacions de caràcter polític, econòmic i social, als quals s'afegien causes d'ordre material, derivades del precari sistema viari i de comunicacions internes i externes de l'illa.

El comerç, sobretot el del blat, es trobava clarament ofegat pel sistema de racionament en vigor, rígidament fonamentat en l'*insierro* ciutadà, en la fixació del preu d'*afforo*, en la determinació de les places de mercat i en el control de les exportacions. El pes d'un sistema semblant requeia sobre el món rural, sobre les classes camperoles, sobre els productors, sobre els *labradors*, obligats a transportar gratuïtament el blat d'*insierro* per a l'aprovisionament de la ciutat, el qual es pagava a preu d'*afforo* —ço és, un preu polític establert pels tècnics municipals. Un preu, per tant, molt inferior al del lliure mercat. L'exportació del blat era autoritzada només en el moment en què ja havien estat satisfetes les exigències d'aprovisionament de les ciutats i del Regne; ço és, quan ja no hi havia temps d'enviar als mercats els possibles excedents i vendre'ls a preus més ben remunerats que no pas els de l'*afforo*.

A més a més, no tots els ports de l'illa estaven habilitats per al carregament del blat destinat a l'exportació. Per exemple, el port de Castell' Aragonese era el més proper als productors de blat del feu d'Oliva, però no es trobava habilitat per a l'exportació,

raó per la qual hom havia de portar el producte fins a Porto Torres, a una distància notable. No és pas casualitat, doncs, que els productors de l'Anglona, del Màrguine i del Montecauto, durant les Corts presidides per Avellano, demanen que el port de Castell'Aragonese siga habilitat de nou per a l'exportació, tal i com ho havia estat entre 1576 i 1615. Això els hauria estalviat viatges llargs i cars.

Per tal d'evitar uns inconvenients semblants, amb tot, l'única solució efectiva era l'embarcament clandestí, amb greus pèrdues per a l'erari del Regne, i amb fatals repercussions pel que feia a l'ordre públic. Contraban i criminalitat, de fet, s'entrellaçaven.

També contribuïa a l'increment de la tensió social als feus d'Oliva la presència dels cavallers, els quals obtenien el títol bé per mèrits personals adquirits al servei de la corona o bé mitjançant el pagament de diners. Aquesta classe, força nombrosa a la vila d'Ocier, gaudia de privilegis particulars, ja que pertanyia a l'estament militar, i els seus membres no podien ésser perseguits per la justícia ordinària ni tan sols a causa de delictes greus. La seua manera d'obrar es caracteritzava pels abusos de tota mena i per la prepotència. Destaquen, per exemple, els tancaments de terres comunals, mitjançant *tanche* destinades a la pastura del bestiar oví i boví. Sovint són grans propietaris de bestiar, són els *principales* de les viles, els més poderosos econòmicament, i gaudeixen d'un poder polític indiscutit. Un poder que els venia del seu dret a vot en les Corts, malgrat que sovint no hi participaren i delegaren el vot en d'altres persones, a les quals es trobaven lligats per interessos comuns o per vincles clientelars. Durant les Corts presidides per Avellano, per exemple, els cavallers del feu d'Oliva, molt nombrosos, es distribueixen de manera variada: molts es fan representar per membres de l'estament militar presents a la ciutat de Sàsser, als quals confereixen plens poders. Uns altres deleguen en el marquès de Lanconi, de la família dels Castellví; la resta en don Jeroni de Sossa, del Regne de València, *regidor* i administrador general dels feus d'Oliva al Regne de Sardènia.

Els cavallers, a més, s'oposaran decididament a les tímides temptatives del govern espanyol per a incrementar la producció de cereals, i a la introducció de conreus nous. Posem un nou exemple: el govern espanyol, a primeries del sis-cents, amb no massa convicció, havia estudiat un projecte d'introducció de l'olivera mitjançant l'empelt dels ullastres, abundants en aquell territori. El projecte preveia fins i tot l'enviament d'assessorament tècnic des de València, on es practicaven els empelts amb mestria. Però el projecte, després d'un primer intent, no tingué cap resultat a conseqüència de l'oposició dels grans ramaders, els quals, amb la introducció del bestiar a les terres que s'havien empeltat, destruïen el treball ja fet.

En realitat, els cavallers i els notables locals, involucrats fins i tot en les activitats de contraban, actuaven fora de tota legalitat, i exercien un poder que, de fet, s'encarava amb el poder institucional.

¿Quina fou la resposta del govern espanyol a aquesta situació, a la criminalitat i al contraban? Tot plegat es va liquidar amb molta superficialitat, qualificant-ho com a bandolerisme, com a simple activitat criminal. Per això es produí la repressió, però no la desaparició d'aquests fenòmens, atés que no se'n van eliminar les causes profundes, ni en el terreny polític i institucional ni en l'econòmic i social.

Durant la primera meitat del segle, s'hi feren diverses expedicions militars amb l'objectiu de reprimir i castigar els culpables. Els comandants d'aquestes expedicions

La Guerra dels Trenta Anys. Detall d'un gravat alemany de la Biblioteca Nacional de París.

tenien plens poders, talment com si hagueren estat *alternos* del virrei. Nombrosos bandits, o pressumptes bandits, que operaven en aquelles contrades sovint protegits i ajudats per la població, foren capturats. Després d'un procés sumari, eren condemnats a la forca. El ritual d'execució, que havia de servir per a desencoratjar possibles emuladors, incloïa a més la decapitació i fins i tot l'esquarterament. El cap, una vegada empalat, era dut com a trofeu macabre pels carrers de la vila, i més tard exposat a les portes de la ciutat.

Finalment, per tal d'aturar el contraban de bestiar —que representava la part més important de l'economia del feu d'Oliva— el govern espanyol també provà d'intervenir mitjançant l'obligació de marcar els animals. Malgrat tot, els robatoris de bestiar continuaran alimentant transaccions lucratives, perquè sovint les persones més poderoses es dedicaven a liderar els contrabandistes.

El discurs que fins ara hem vingut desenvolupant a grans trets, s'ha basat preferentment en algunes qüestions polítiques, econòmiques i socials que caracteritzen la societat sarda i els feus d'Oliva, al llarg d'un període extremament delicat i complex com és el que ve marcat per l'adhesió a la *Unión de Armas* i la consegüent participació en la Guerra dels Trenta Anys al costat dels exèrcits espanyols. Una participació que, com hem subratllat abans, significà un cost elevadíssim en el terreny financer i humà. Però no hi ha dubte, d'altra banda, que aquesta participació, ultra els costos elevats que es pagaren, introduí canvis profunds en la societat rural i urbana de Sardenya. Canviaren les relacions tradicionals entre el feu i els vassalls i, contextualment, també les relacions entre el feu i la corona. La noblesa feudal que participa en la guerra, va adquirir a l'exèrcit una nova consciència política respecte de la funció social i l'*status* d'aquest. L'exèrcit esdevingué, en conseqüència, un vehicle d'accés als càrrecs públics, i un element d'integració dels estaments privilegiats sards amb la cultura, la política, la ideologia dominant castellana del *siglo de oro*.

GIOVANNI MURGLIA
Universitat de Cagliari